

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

ШЕЛУДЯКОВА Наталія Андріївна

УДК 930:7.074 Грушевський (043.3)

**М. ГРУШЕВСЬКИЙ – КОЛЕКЦІОНЕР
У КОНТЕКСТІ НАУКОВОГО ТА МИСТЕЦЬКОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

07.00.06 – історіографія, джерелознавство
та спеціальні історичні дисципліни

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.
Робота виконана у відділі української історіографії Інституту історії України
НАН України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Колесник Ірина Іванівна,
Інститут історії України НАН України,
провідний науковий співробітник
відділу української історіографії.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Буряк Лариса Іванівна,
Інститут біографічних досліджень Національної
бібліотеки України імені В.І. Вернадського,
провідний науковий співробітник відділу теорії та
методики біобібліографії;

кандидат історичних наук, доцент
Барабаш Наталя Олександрівна,
Криворізький факультет Національного університету
«Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри гуманітарних
та соціально-економічних дисциплін.

Захист відбудеться 24 червня 2016 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.235.01 в Інституті історії України НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту історії України НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4).

Автореферат розісланий «23» травня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор історичних наук, професор

 О. І. Гуржій

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Масштаби і значення культурної та наукової діяльності Михайла Грушевського в історії України визначили його місце в плеяді «великих українців», чії імена завжди перебуватимуть у центрі уваги громадськості й інтелектуальної спільноти. Протягом багатьох років особистість ученого, його велетенська спадщина були і залишаються предметом інтересу українських та іноземних істориків. Однією з тенденцій сучасних досліджень є вивчення творчого доробку М. Грушевського в контексті становлення в кінці XIX – на початку XX ст. особливого типу вітчизняного інтелектуала-енциклопедиста з притаманними йому універсальністю мислення, широким діапазоном наукових, культурних, мистецьких, політичних практик тощо.

Одним із аспектів багатогранної діяльності М. Грушевського, у якому відобразилися особливості його світосприйняття та самоусвідомлення, аксіологічні настанови та пріоритети, було колекціонування. Воно поєднувало в собі особисте захоплення вченого і його наукові та мистецькі інтереси, відбивало інтелектуальні практики й наукову творчість митця. Багатовимірність функціонування і множинність значень, якими наділена колекція М. Грушевського, дають широке поле для інтерпретацій, зокрема з урахуванням сучасних методологічних підходів до розуміння явища колекціонування.

Сенс колекційних студій полягає в реконструкції цілісної картини феномена колекціонування з урахуванням усього розмаїття його проявів, функцій і значень як в індивідуальному, так і в суспільно-культурному вимірах. Дослідники наполягають, що незалежно від часу появи, соціального статусу колекціонера чи обраної ним тематики колекціонування є актом самовираження колекціонера. Суттєвим аспектом практики колекціонування є її межовий статус, адже вона існує на межі приватного і публічного, особистого і громадського. Тому значний науковий інтерес становлять ті способи, якими колекціонування та культивовані в ньому смисли перетікають з однієї сфери до іншої.

Поряд із загальнокультурологічною перспективою питання осмислення явища колекціонування набуває дедалі більшого значення в рамках історичної науки. Вхідження цього феномена до поля зору істориків відповідає зміні оптики, якою послуговується історична наука, пошуку нових методологічних підходів та інтерпретаційних моделей, оновленню понятійного апарату тощо. Процес «освоєння» історичною наукою феномена колекціонування як явища із багаторівневою системою смислів і значень пов'язаний із кількома новітніми тенденціями та методологічними підходами. З одного боку, він визначається підвищеним інтересом науковців до особистісного виміру історичного й історіографічного процесу, актуалізацією досліджень приватного, інтимного, емоційно-психологічного вимірів життя істориків, з іншого, – тенденцією переосмислення предметів матеріального світу – так званим «матеріальним поворотом» в історичній науці, який знаменував нові способи концептуалізації речей, визнання за ними соціальної ролі.

Урахування сучасних теоретичних розробок та інтерпретацій, їх апробація на матеріалі колекційного досвіду М. Грушевського сприятимуть відтворенню нового

образу історика, більш глибокому розумінню його особистості, духовно-інтелектуального світу, ціннісних орієнтацій.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснювалось у межах науково-дослідних тем відділу української історіографії Інституту історії України НАН України «Академічні та доакадемічні образи українського історіописання» (державний реєстраційний номер 0109U004074) та «Дисциплінарні виміри української історіографії» (державний реєстраційний номер 0112U003219).

Метою роботи є вивчення особливостей процесу формування та побутування приватної колекції М. Грушевського як складової творчої лабораторії історика.

Для досягнення поставленої мети передбачене розв'язання таких *завдань*:

- проаналізувати стан історіографічної розробки та джерельної бази вивчення історії створення й побутування приватної колекції М. Грушевського;
- з'ясувати психологічні, інтелектуально-пізнавальні, соціокультурні передумови колекціонерських практик ученого;
- встановити індивідуальні мотиви, ціннісні установки й ідейні засади, на яких ґрунтувалася колекціонерська діяльність М. Грушевського;
- охарактеризувати засоби й етапи формування та побутування збірки історика;
- реконструювати склад і структуру колекції М. Грушевського, її тематичні напрямки та підрозділи;
- висвітлити зв'язки і взаємовпливи між колекційною діяльністю й науковою творчістю історика;
- переосмислити мистецько-організаційну та музейну діяльність ученого у світлі його колекціонерських практик.

Об'єктом дослідження є специфіка практик приватного колекціонування в науковому та мистецькому житті України на межі ХІХ–ХХ ст.

Предмет дослідження становлять реконструкція структури, засобів комплектування універсальної колекції М. Грушевського, визначення її ролі та місця в особистісному просторі й науковій творчості історика.

Хронологічні межі дослідження мають два рівні. Один з них визначається, переважно, роками активної колекціонерської діяльності М. Грушевського. Нижня хронологічна межа пов'язана з початковим етапом становлення особистості історика, коли були закладені основи моделі його речової поведінки. Під впливом оточення, особливостей родинного побуту, інтелектуальних і емоційно-психологічних особливостей юний М. Грушевський оволодівав основними навичками налагодження взаємовідносин зі світом матеріальних предметів, зокрема колекціонуванням. Верхня хронологічна межа визначена часом знищення київської збірки історика (1918 р.).

Другий рівень пов'язаний з хронологічними рамками формування джерельної та історіографічної бази дослідження й охоплює період кінця ХІХ – початку ХХІ ст.

Географічні межі дисертаційного дослідження визначаються з урахуванням територіальних меж, де розгорталася наукова, мистецько-організаційна, музейна діяльність М. Грушевського, а також локації осередків колекціонерської діяльності

історика й охоплюють Київ, Львів, Криворівню та частково території за межами України – Ставрополь, Владикавказ, Тбілісі.

Методологічні засади та методи. Дослідження ґрунтується на принципі міждисциплінарності, який передбачає широке залучення понять, підходів і методів із суміжних галузей науки: культурології, психології, мистецтвознавства, музеєзнавства тощо. До методологічної основи також долучені теоретичні напрацювання в рамках колекційних студій (Collection Studies), зокрема щодо концептуального осмислення сутності й природи явища колекціонування.

Під час роботи використовувалися загальнонаукові методи (аналіз, синтез, гіпотетичний, системний), історичні (класифікаційний, історико-порівняльний, історико-типологічний, метод періодизації), спеціальнонаукові (методи зі сфери психології особистості, студій матеріальної культури) тощо.

Наукова новизна дослідження:

- проаналізовано комплекс методологічних підходів у зарубіжних дослідженнях матеріальної культури та колекційних студій щодо природи феномена колекціонування, причин і мотивів збирання колекцій та специфіки їх функціонування в особистісному й соціокультурному вимірах;

- на матеріалі колекціонерського досвіду М. Грушевського верифіковано ідеї й теорії у сфері колекційних студій;

- окреслено багатовимірний образ М. Грушевського як історика-колекціонера, проведено аналіз ідейного підґрунтя колекційної діяльності вченого та її зв'язків з його науковою, організаційною, музейною діяльністю;

- на базі комплексу джерел і літератури здійснено релевантну спробу реконструкції процесу формування та складу особистої колекції М. Грушевського;

- відтворено мережу художньо-мистецьких зв'язків М. Грушевського, простежено їх вплив на українське культурне життя.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що матеріали й результати дослідження можна залучити при подальшому дослідженні різних аспектів функціонування колекції як складової творчої лабораторії історика. Результати дисертаційного дослідження можуть використовуватись у наукових студіях з культурно-інтелектуальної історії, історії української еліти, історії колекціонування та музеєзнавства, біографістики й т.ін. Представлені матеріали можуть бути залучені до лекційних курсів з історії України, історії української культури, української історіографії, історії музейної справи України тощо.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й висновки дисертації висвітлювались у доповідях на міжнародних, всеукраїнських наукових конференціях, семінарах та інших заходах: Міжнародній науковій конференції «Інститут історії України на зламі епох, у світлі традицій та перетворень. 75 років інституціонального буття» (Київ, 2011); методологічних семінарах в Інституті історії України НАН України «Поворот до матеріального: нові горизонти історичної науки» (Київ, 2011), «Ментальні мапи як інструментарій історика» (Київ, 2012), «Проект людського “Я”: тіло, життя, історія» (Київ, 2014); міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях «І Міждисциплінарні гуманітарні читання» (Київ, 2013), «Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук» (Одеса, 2015), «Перспективи розвитку сучасної науки» (Київ, 2015).

Структура роботи відповідає поставленій меті та завданням дослідження. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел і літератури (641 позиція). Загальний обсяг дисертації становить 242 сторінки, з яких основна частина – 181 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт і предмет дослідження, окреслено хронологічні рамки, сформульовано мету й завдання дисертації, зазначено наукову новизну та практичну значущість роботи.

У **першому розділі «М. Грушевський та феномен колекціонування: історіографія, джерела, методи»** здійснено огляд літератури, проаналізовано джерельну базу й обґрунтовано теоретико-методологічні засади дослідження. Розділ складається з трьох підрозділів.

У підрозділі **1.1 «Історіографія дослідження»** висвітлено науковий стан розробки проблеми колекціонерських практик М. Грушевського та його культурного контексту. У загальному масиві опрацьованої літератури виокремлено кілька тематичних пластів: праці, присвячені осмисленню феномена колекціонування як складової частини історико-культурного та художньо-мистецького життя кінця ХІХ – початку ХХ ст.; роботи, у яких висвітлюється роль приватного колекціонування в процесах музейного будівництва; дослідження питання співвідношення колекціонування та дослідницьких практик науковців; праці, у яких зустрічається сюжет колекціонування М. Грушевського.

Домінування окремих тематичних напрямів і тенденцій їх висвітлення на різних етапах продиктоване інтелектуальною та суспільно-політичною мотивацією дослідників, методологічними настановами й політико-ідеологічними приписами. У цілому в загальному процесі вивчення окремих аспектів зазначених питань можна умовно виокремити такі етапи: 1) кінець ХІХ – початок ХХ ст.; 2) 1917 – середина 1930-х рр.; 3) 1930–80-ті рр.; 4) 90-ті рр. ХХ ст. – сучасність.

Перший етап (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) збігається з часом формування й побутування колекції М. Грушевського. Історіографія цього періоду зосереджена на вивченні соціокультурного контексту розвитку феномена колекціонування в Україні та має фрагментарний і описовий характер. У численних спеціальних працях, статтях, брошурах, замітках, рецензіях, передмовах до каталогів та альбомів висвітлено окремі аспекти історії формування та складу найвідоміших збірок, дослідження біографій власників колекцій, у яких на перший план виходить інформаційна складова. Серед праць цього періоду слід виокремити роботи В. Іконникова, О. Лазаревського, М. Біляшівського, Б. Грінченка, І. Свенціцького й ін., у яких у різній мірі осмислені феномен приватного колекціонування кінця ХІХ – початку ХХ ст., його зв'язок з науковою творчістю істориків.

Другий етап (1917–1930-ті рр.) характеризується дуальністю процесів осмислення окресленої проблеми, що пов'язане з неоднозначністю тогочасного українського культурного простору. У цей час колекціонерські практики М. Грушевського, як і сама тема приватного колекціонування, не фігурували в

наукових дослідженнях як самостійний сюжет. Відсутність інтересу до цієї проблематики мала ідеологічну основу: приватне колекціонування протиставлялося функціонуванню публічних музеїв як шкідлива, індивідуалістична практика. Фрагментарне висвітлення деяких аспектів збирацьких практик колекціонерів і музейних діячів так званої дореволюційної доби відбувалось у рамках музеєзнавчої та пам'яткоохоронної діяльності українських науковців. Ці аспекти отримали відображення в роботах М. Біляшівського, Ф. Ернста, Д. Щербаківського, С. Таранушенка, Г. Лукомського та ін. Саме в такому контексті висвітлювалася колекціонерська діяльність М. Грушевського. Так, у розвідці «Художественные сокровища Киева, пострадавшие в 1918 г.» Ф. Ернст дав високу оцінку мистецької колекції М. Грушевського, а її знищення під час більшовицьких обстрілів у 1918 р. вважав непоправною втратою української мистецько-культурної спадщини.

Для *третього етапу* (кінець 1930-х – 1980-ті рр.) характерне відновлення наукової традиції осмислення феномена колекціонування. У працях цього часу акцентувалося історико-культурне значення зібрань різних часів, їхньої ролі в збереженні пам'яток історії та мистецтва й у цілому сформовано образ приватного колекціонування як об'єктивного культурного процесу. У працях С. Овсянникової, А. Разгона, О. Боханова, К. Акінші, Г. Скрипник та ін. введено в науковий обіг і проаналізовано збирацьку діяльність представників різних суспільних прошарків: дворянства, промислово-торгівельних кіл, інтелігенції. Колекціонування висвітлене як невід'ємна складова дослідницьких практик істориків та археологів у студіях Є. Косачевської, М. Шубравської, Г. Шовкопляс та ін.

Протягом *четвертого періоду* (від 90-х рр. ХХ ст. до сучасності) зазначена проблема вивчалася в умовах методологічного плюралізму, поширення міждисциплінарного підходу, нових стратегій та ідей. Колекціонування стало предметом вивчення краєзнавчої, біографічної, пам'яткознавчої спрямованості. Зокрема, історія окремих приватних колекцій досліджена С. Терським, Л. Мельничук, Г. Міщук, Ж. Тоцькою, І. Синельник, А. Ілінг та ін. Як складова добродійної діяльності колекціонування висвітлене у працях В. Ковалинського, О. Доніка, Л. Крупи, В. Шудрика, М. Слабошпицького, І. Суровцевої, Н. Товстоляк.

Це загальне піднесення дослідницького інтересу до функціонування феномена колекціонування в культурному просторі України відбилося також і на вивченні колекційних практик М. Грушевського. Не менш важливим чинником у цьому плані є розробка різноманітних аспектів наукової, організаційної, культурної діяльності вченого. Постать М. Грушевського як колекціонера репрезентована в численних розвідках про його наукові зацікавлення, музейну працю, мистецькі зв'язки тощо П. Арсенича, О. Юрчишин, М. Магунь, Г. Кондаурової та ін. Особливої уваги заслуговують роботи І. Гирича, О. Сидора, С. Панькової, у яких окреслені головні віхи колекціонерської діяльності М. Грушевського.

У підрозділі **1.2 «Структура джерельної бази»** визначено специфіку й систематизовано джерельну базу з теми. Весь комплекс джерел за способом кодування й відтворення інформації поділяється на писемні, зображальні та речові. Важливе місце в структурі джерельної бази дисертації займають речові джерела. Значний інформаційний потенціал для відтворення побуту історика та з'ясування

місця в ньому його особистої колекції містять предмети, експоновані в меморіальних музеях М. Грушевського в Києві та Львові.

Серед залучених зображальних джерел слід виокремити картини українських художників із колекції М. Грушевського, які одночасно належать до зображальних і речових джерел. У світлі поставлених дослідницьких завдань картини виступають не стільки джерелом інформації, скільки безпосередніми об'єктами колекції вченого. Поєднання типових ознак речових, зображальних та писемних історичних джерел властиве й ілюстрованим виданням М. Грушевського.

Писемні джерела займають чільне місце в структурі дисертації. Їх домінування пов'язане насамперед із загальним спрямуванням дослідження на реконструкцію процесу комплектування колекції М. Грушевського, висвітлення мотивів колекціонування історика. За принципом походження весь комплекс писемних джерел поділений на друковані й архівні (неопубліковані). Серед *неопублікованих* джерел слід зазначити документи, які зберігаються в архівосховищах України: Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ), Центральному державному історичному архіві України в м. Києві (ЦДІАК України), Центральному державному історичному архіві України в м. Львові (ЦДІАЛ України).

Джерела із фондів ІР НБУВ дають можливість частково розкрити діяльність заснованого М. Грушевським Українського наукового товариства, висвітлити деякі аспекти праці М. Грушевського в науковій, видавничій, культурній царині (Фонди III, X).

Вагомим джерельним масивом до вивчення колекціонерського та музейного досвіду М. Грушевського стали матеріали Фонду 1235 ЦДІАК України («Грушевські – історики та філологи»). Документи фонду містять відомості біографічного характеру, дають змогу простежити окремі аспекти наукової, науково-організаційної та культурної діяльності М. Грушевського. Особливу увагу було приділено документам і матеріалам НТШ з Фонду 309 ЦДІАЛ України (Наукове товариство імені Тараса Шевченка). Зокрема, у процесі підготовки дослідження були використані протоколи загальних зборів, інвентарні описи, ділова й особиста кореспонденція М. Грушевського тощо.

За формально-функціональним принципом комплекс писемних джерел розподілено на:

I. Матеріали діловодства та офіційної звітності, що зберігаються у Ф. 309 ЦДІАЛ та Ф. X ІР НБУВ, які характеризують організаційно-наукову діяльність М. Грушевського на чолі НТШ, УНТ.

II. Джерела особового походження (ego-джерела), репрезентовані такими підгрупами:

1) епістолярною спадщиною М. Грушевського та його оточення (Ф. 1235 ЦДІАК України, Ф. 309, 357, 362 ЦДІАЛ України), а також значним масивом опублікованого листування історика. Серед кореспондентів вченого були як представники мистецької й наукової еліти, так і краєзнавці, місцеві колекціонери, любителі старовини, священики й ін. З-поміж діячів, у листуванні з якими зафіксовані найрізноманітніші аспекти колекціонерської, мистецько-організаційної,

музейної діяльності вченого, слід виокремити М. Біляшівського, М. Бойчука, Ф. Вовка, О. Волянського, Л. Гарматія, В. Кричевського, О. Назарієва, І. Труша та ін.;

2) *мемуарами, щоденниками.*

Опубліковані спогади, щоденники гімназійних і студентських часів М. Грушевського, уривки щоденників 1904–1910 рр., а також щоденникові нотатки історика, що зберігаються у Ф. 1235 в ЦДІАК України, забезпечили фактологічну базу для вивчення процесу комплектування його збірок, послужили основним джерелом для реконструкції колекційних практик ученого.

III. Праці М. Грушевського стали важливим джерелом вивчення різних аспектів побутування його особистих збірок, а також з'ясування загального стану українського культурно-мистецького простору. Використані в дослідженні праці історика розподілено на такі підрозділи:

1) *монографії* («Історія України-Руси», «Ілюстрована історія України», «Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці» та ін.);

2) *наукові статті та розвідки*, що охоплюють значну кількість праць М. Грушевського археологічної, історичної, культурологічної тематики, опублікованих на сторінках Записок НТШ, ЛНВ, Записок УНТ, України та ін.;

3) *програмні статті, виступи та відозви*, що дають можливість простежити ідейні засади та результати діяльності товариств, членом яких був М. Грушевський;

4) *рецензії, огляди, відгуки*, що висвітлюють поточні події українського мистецького життя («Друга руська артистична вистава у Львові», «Гуцульська вистава», «Селяни-мистці», «Друга вистава образів Ів[ана] Труша» та ін).

У підрозділі **1.3 «Методологія колекційних студій та методи аналізу»** проаналізовано методи дослідження колекціонування як явища, що перебуває на межі індивідуального й публічного контекстів. Дослідження ґрунтується на принципі міждисциплінарності, який передбачає широке залучення понять, підходів і методів із суміжних галузей науки: культурології, психології, мистецтвознавства, музеєзнавства тощо. Під час роботи були використані загальнонаукові, історичні, спеціальнонаукові методи, у тому числі новітні теоретичні підходи до розуміння та вивчення сутності феномена колекціонування.

Відсутність загальноприйнятої дефініції поняття «колекція» засвідчує його поліфункціональність і розмаїття проявів. Однак досвід дослідників у галузі колекційних студій доводить можливість виокремлення основних рис колекціонування, які вирізняють його з суміжних видів діяльності: неутилітарність предметів, що збираються, взаємозв'язок і серійні відношення між ними, реконтекстуалізацію тощо.

Висвітлено основні підходи до визначення мотивів і причин колекціонування, зокрема встановлення його зв'язку з віком, статтю, соціальним статусом, походженням, професією, особистими якостями, здобутим досвідом людини тощо. Систематизовано наукові ідеї щодо психологічного підґрунтя колекціонування.

Одним з методологічних орієнтирів при розгляді колекціонерських практик М. Грушевського виступають теоретичні розробки про роль матеріального світу в самоусвідомленні та самоствердженні особистості (В. Джеймс, М. Чіксентміхай, Ю. Рошберг-Халтон, Р. Белк та ін.). Важливою для розуміння природи колекціонування є типологія мотиваційних чинників колекціонерської діяльності,

запропонована С. Пірс, особливо виокремлення трьох основних підходів до формування колекцій: як сувенір, фетиш і систематика.

Розкрито можливості застосування згаданих напрацювань у межах колекційних студій для вивчення колекційного досвіду інтелектуала та його зв'язку з дослідницькими, культурними, освітніми й іншими практиками.

У другому розділі **«М. Грушевський як історик-колекціонер»** проаналізовано структуру колекційного комплексу вченого, висвітлено його зв'язок з музейною та мистецько-організаційною діяльністю.

Підрозділ **2.1 «Мотиви та етапи колекціонування історика»** присвячено вивченню різних стадій колекціонерської діяльності М. Грушевського. Реконструйовано дитячий і юнацький періоди колекціонування, доведено, що саме на ранніх етапах становлення особистості вченого були сформовані основні його навички взаємодії зі світом матеріальних предметів. Відображено, як на цей процес вплинули особливості емоційно-психічного розвитку, специфіка родинного побуту й традицій, взаємодія з оточуючими тощо.

Детально схарактеризовано становлення колекційних інтересів М. Грушевського на етапі зрілості, зокрема, висвітлено головні мотиваційні чинники його діяльності у львівський і київський періоди. Простежено відмінності між цими періодами, зауважено процеси переходу одного в інший. На основі загального огляду колекціонерського досвіду історика визначено тип колекції, яку він збирав протягом життя, – універсальна (всеохоплююча, енциклопедична), що охоплювала кілька тематичних напрямів: археологічно-історичний, етнографічний, декоративно-прикладний, малярський.

Підрозділ **2.2 «Історик як організатор українського мистецького життя»** присвячено систематизації відомостей про діяльність М. Грушевського на полі мистецтва, переосмисленню її у світлі колекційного досвіду вченого. З'ясовано основні напрямки та мету мистецько-організаційних практик історика.

Простежено участь НТШ на чолі з М. Грушевським у мистецьких заходах Львова наприкінці XIX – на початку XX ст. Висвітлено питання фінансової підтримки Товариства та сприяння в здобутті освіти українськими митцями (М. Бойчуком, І. Трушем). Акцентовано на формуванні портретної галереї НТШ як важливому чиннику підтримки українського мистецького продукту.

Інший напрям організаційної діяльності М. Грушевського у сфері мистецтва був реалізований у рамках очолюваного ним Товариства прихильників української науки, літератури і штуки. Наголошено на мистецькій складовій функціонування товариства, яка розглядалася засновниками як невід'ємний елемент культурного розвитку українського народу й запорука повноцінного національного буття.

Висвітлено головні заходи з підтримки та популяризації українських художніх процесів: організацію Всеукраїнської мистецької виставки у Львові (1905 р.), призначення нагород народним майстрам, проекти оформлення українських друкованих видань тощо. Підкреслено ініціативу та безпосередню участь у цих заходах М. Грушевського. Доведено, що діяльність історика на полі організації мистецького життя України була націлена на те, щоб консолідувати українські художні сили, організувати вітчизняне мистецьке життя, надати йому національного характеру.

У підрозділі **2.3 «М. Грушевський – теоретик і практик музейної справи»** показано участь ученого в організації та розбудові музеїв НТШ та УНТ.

Констатовано, що з музейними ініціативами М. Грушевського музейна справа в НТШ набула якісно нового виміру: із безсистемного накопичення рідкостей музейні фонди перетворилися на повноцінні науково укомплектовані збірки. Простежено особисту участь історика в комплектуванні музейних колекцій, їх упорядкуванні, налагодженні систематичного збирання матеріалів, встановленні контактів з різними науковими інституціями. Особливу увагу приділено залученню головою товариства до формування музейних колекцій різних діячів: В. Антоновича, М. Біляшівського, Ф. Вовка, В. Гнатюка, В. Кричевського, О. Роздольського, І. Труша, І. Франка, К. Широцького, Д. Щербаківського та ін.

Висвітлено ключові моменти діяльності музею УНТ. Доведено, що діяльність музейних установ НТШ і УНТ ґрунтувалася на єдиних принципах та ідейних засадах, на формування яких М. Грушевський мав безпосередній вплив. Серед них виокремлено наукову функцію музейних установ, репрезентативність та автентичність як головні критерії підбору експонатів, національний характер музеїв, широке залучення громадської ініціативи до формування музейного фонду тощо.

У **третьому розділі «Структура колекції М. Грушевського»** здійснено реконструкцію процесу формування та структури універсальної колекції вченого.

У підрозділі **3.1 «Колекція археологічних та історичних пам'яток»** розглянуто збірку, що з'явилася першою на мапі зрілого колекціонерського досвіду М. Грушевського й може вважатися репрезентативною щодо його інтересів та аксіологічних настанов як сформованої особистості й професіонала. З'ясовано, що колекція археологічних та історичних пам'яток була безпосередньо пов'язана з науковими студіями і видавничими проектами історика.

Висвітлено основні джерела комплектації збірки: вона формувалась у процесі археологічних розкопок, здійснюваних М. Грушевським 1895 р., екскурсій до історичних місць, унаслідок придбань в антикварних крамницях Львова і Києва, у результаті контактів з місцевою інтелігенцією й аматорами старовини, які постачали старожитності для колекції вченого та музейних збірок. До її складу входили предмети висоцької археологічної культури, численні знахідки великокняжої доби, документальні пам'ятки, старовинні портрети історичних особистостей, стародруки й інші історичні матеріали.

Доведено, що збірка археологічних та історичних пам'яток співвідносилася М. Грушевським із власною особою, здобутим досвідом і професійною ідентичністю, що відрізняє її від сукупності робочого матеріалу. Простежено зв'язок формування колекції з професійним вишколом ученого, а також загальними тенденціями в колекціонуванні археологічних та історичних пам'яток, які панували в українському культурно-інтелектуальному просторі кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст.

Підрозділ **3.2 «Збірка предметів народного вжитку»** зосереджений на вивченні історії формування та побутування колекції гуцульщини М. Грушевського. Виявлено особисті мотиви колекціонування предметів народного вжитку, зокрема намагання адаптуватися до нового культурного середовища. У цілому існування цієї колекції співвіднесено з львівським періодом колекціонування історика, а відтак – простежено її зв'язок із соціокультурним тлом початку ХХ ст., підвищеним

інтересом галицьких інтелектуалів до народної культури, модою на колекціонування й формуванням визначних львівських приватних і музейних колекцій (В. Дідушицького, В. Шухевича, А. Шептицького та ін.).

Розкрито такі основні джерела комплектації збірки: придбання автентичних речей у гуцулів через особистих комісіонерів, замовлення предметів у народних майстрів, купівля речей на виставках. Розглянуто мережу колекціонерських зв'язків М. Грушевського, до якої входили як визначні науковці й діячі (Ф. Вовк, І. Труш, В. Гнатюк), так і сільська інтелігенція (Л. Гарматій, О. Волянський та ін.), народні майстри (брати Шкрібляки, Якіб'юки, П. Мегединюк та ін.).

Встановлено, що головними критеріями добору предметів для колекції були автентичність та «артистизм». Історик наголошував на пріоритетності художньо-естетичних властивостей речей, тим самим визначивши їх належність до сфери мистецтва. Такий підхід суперечив традиційному сприйняттю предметів народного вжитку як об'єктів етнографічних інтересів, утім корелювався з новими тенденціями переосмислення народного мистецтва в термінах синтетизму та всеохопного мистецького підходу до дійсності, проголошених модерністами. Доведено, що ідеї художньої цінності предметів гуцульщини отримали підкріплення в науково-дослідній, публіцистичній, організаторській, популяризаторській діяльності М. Грушевського.

У підрозділі **3.3 «Колекція предметів декоративно-прикладного мистецтва»** висвітлено головні джерела комплектування й основні віхи побутування колекції ужиткового мистецтва М. Грушевського.

У загальних рисах схарактеризовано склад колекції, яка включала предмети української та західноєвропейської порцеляни, фаянсу, скла, срібла, текстиль, килими тощо. Констатовано, що формування цієї збірки було пов'язане з високим соціальним статусом колекційних речей, їх сприйняттям як престижного, елітного атрибуту побуту.

Визначено специфічне місце предметів декоративно-прикладного мистецтва в системі колекціонування М. Грушевського, яке зумовлювалося його межовим статусом між високомистецькою й утилітарною сферами. На основі архівних та опублікованих джерел з'ясовано, що частина декоративно-ужиткових предметів використовувалися родиною в побуті, тоді як інші – вважалися недоторканим елементом оздоблення маєтку. Це розмежування цілком збігалося з умовним розподілом «зон відповідальності» між М. Грушевським і його дружиною, у якому домашня, утилітарна сфера входила до жіночої компетенції. Колекційне декоративно-прикладне мистецтво було важливою частиною предметного оточення М. Грушевського, у якому він жив, працював, творив і яке несло на собі виразний відбиток особистості історика, його звичок, смаків та інтересів.

Підрозділ **3.4 «Малярська колекція та мережа мистецьких зв'язків М. Грушевського»** присвячений простеженню історії формування малярської колекції М. Грушевського як відображення його особистих контактів з українськими художниками.

Визначено, що естетичний світогляд М. Грушевського складався під впливом його власної художньої обдарованості, культурного середовища, у якому

формувався особистість історика, його досвіду переживання мистецьких творів, а також контактів з представниками художньо-мистецьких кіл.

Встановлено, що початок комплектування малярської колекції припадає на львівський період життя вченого. Подано загальний огляд колекції, її основні складові. Важливою компонентою збірки творів образотворчого мистецтва М. Грушевського були портретні зображення історика та його родини, замовлені в різних художників. Як і інші плоди збирацької діяльності М. Грушевського, збірка образотворчого мистецтва сьогодні не існує як цілісне явище, тому загальне уявлення про склад цієї колекції дають відомості з листів, щоденників, публікацій вченого.

З'ясовано, що формування малярської збірки було пов'язане з особистими контактами та співпрацею М. Грушевського з українськими митцями. Зосереджено увагу на особистісному вимірі взаємодії з художниками (І. Трушем, М. Бойчуком, М. Жуком, В. Кричевським). Підкреслено двосторонній характер взаємовпливів між митцями й істориком.

У **висновках** подано результати дослідження й викладено основні положення дисертації, що виносяться на захист.

У результаті історіографічного дослідження доведено, що протягом другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. феномен колекціонування викликав інтерес у науковців як складова історико-культурних і художньо-мистецьких процесів. Невеликий сегмент наукових студій зосереджений на висвітленні образу історика-колекціонера, однак здебільшого до поля дослідницької уваги потрапляє майже виключно науковий зріз колекціонерської діяльності істориків, а особистісні мотиви та функції колекцій лиш побіжно означені. Образ М. Грушевського як історика-колекціонера присутній тільки в літературі сучасного періоду. Слід зауважити незначну кількість сучасних розвідок, які акцентують увагу на взаємозв'язку колекціонерської діяльності вченого з його науковою, організаційною діяльністю, його мережею мистецьких контактів і зв'язків.

Встановлено, що колекціонерські практики М. Грушевського не були явищем поодиноким і тим паче – ізольованим. Зберігаючи суб'єктивну природу, вони водночас формувалися під впливом панівних у тогочасному культурно-інтелектуальному житті тенденцій. На них різною мірою відбивалися ціннісні установки та духовно-інтелектуальні орієнтири суспільства, інтереси та смаки безпосереднього оточення М. Грушевського, а також побутування найвизначніших колекцій як соціокультурного тла і референтної точки для колекцій самого вченого.

З'ясовано, що опанування М. Грушевським основних навичок налагодження відносин з матеріальним світом і колекціонування як їх специфічної форми відбулись у період його дитинства. Саме в цей час колекціонування набуло не тільки загальнопізнавальних, а й психокомпенсаторних функцій, а зібрані дитячі колекції мислилися як невід'ємна частина його «Я». Хоч колекціонування в більш зрілому віці мало інші, ніж у дитинстві, функції та смисли, однак дорослі колекції М. Грушевського ґрунтувалися на сформованій у дитинстві моделі речової поведінки.

Використання методологічних підходів новітніх колекційних студій, залучення методів суміжних дисциплін дали змогу виявити особистісний елемент у колекційних практиках М. Грушевського, простежити прояви індивідуальної

системи цінностей історика в процесі формування колекції. Критеріями, за якими вчений відбирав предмети для своєї збірки, були художньо-естетичні властивості, автентичність, давність походження, історична цінність тощо. При комплектації різних тематичних відгалужень колекції ці принципи виступали в різних комбінаціях. Більшість зібраних М. Грушевським предметів мали українське походження й сприймалися вченим як такі, що репрезентують українську культуру в усьому розмаїтті її проявів.

Реконструкція складу та структури колекції М. Грушевського сприяла характеризуванню її як універсальної збірки, що охоплювала історичну, археологічну, етнографічну, декоративно-прикладну й мистецьку складові. У географічному плані ця універсальна колекція була розподілена між львівським і київським будинками М. Грушевського, які уособлюють різні етапи колекціонування історика: відкрито демонстративне, спрямоване на самопрезентацію колекціонування львівського періоду відрізняється від більш інтимно-особистісного, зверненого до самого себе колекціонування мистецьких предметів у Києві. Відтак весь колекціонерський досвід ученого в зрілому віці слід розглядати як процес розгортання єдиної всеохопної колекції. Формування такого типу збірки було проекцією універсального стилю мислення М. Грушевського, багатогранності та розмаїття його інтересів і сфер компетенції.

Поява та комплектація колекції археологічних пам'яток історика були безпосередньо пов'язані з археологічними розкопками й пошуками М. Грушевського, тому саме науковий контекст визначав її домінантне значення. Дослідження соціокультурного середовища, у якому відбувалося професійне становлення М. Грушевського, доводить, що колекціонування було невід'ємною частиною загальноприйнятого образу історика. Формування колекції предметів народного вжитку М. Грушевського відбувалося на основі його індивідуальної системи цінностей, зокрема, його пріоритету художньо-естетичних властивостей предметів, які традиційно розглядалися як етнографічні. Такий підхід органічно вписувався не в науково-етнографічний, а в художньо-мистецький дискурс осмислення предметів народного мистецтва. З особистими естетичними смаками та перевагами М. Грушевського пов'язане й побутування колекції предметів декоративно-прикладного мистецтва, які були також важливим маркером соціального статусу їх власника. На перетині громадсько-культурного й особистого вимірів перебувала малярська колекція М. Грушевського. Її склад відображає не тільки естетичні смаки історика, а й мережу його особистих контактів: картини нерідко були подаровані вченому художниками, написані на його замовлення або придбані ним на виставках у підтримку розвитку українського мистецтва.

Важливою складовою функціонування колекції М. Грушевського є її зв'язки з науковою діяльністю історика. Досить явно ці зв'язки простежуються на матеріалі історичної й археологічної збірок ученого, предмети яких стали матеріалом для його наукових розвідок і досліджень. Речі з особистої колекції, а також музейних зібрань НТШ та УНТ залучалися М. Грушевським до ілюстрації його популярних видань, а сам історик вбачав у предметах старовини засіб більш глибокого пізнання духовного світу минулих поколінь.

Розмаїття джерел формування колекції історика передбачало наявність розлогої мережі його колекціонерських контактів, що охоплювала представників найрізноманітніших соціальних прошарків і сфер діяльності. До кола спілкування М. Грушевського входили як представники української інтелектуальної еліти – учені, музейні діячі, мистецтвознавці, художники, так і діячі місцевого масштабу – громадські діячі, сільські вчителі, місцеві священики, колекціонери, любителі історії й етнографії та ін. У різній мірі вони здійснювали вплив на колекційні практики вченого: одні брали безпосередню участь у комплектації колекції М. Грушевського, інші здійснювали ідейно-концептуальний вплив на його збирацьку діяльність, треті служили своєрідним орієнтиром і референтною точкою, з якою зв'язався історик у цій діяльності. Окремий сегмент мережі контактів М. Грушевського становили його мистецькі зв'язки. У ході дослідження було доведено, що це була гнучка система, у якій усі її складники впливали один на одного, й ці взаємовплив і взаємозв'язок були одними з рушіїв художньо-культурного життя України зламу ХІХ–ХХ ст.

Реалізований у колекційних практиках М. Грушевського інтерес до мистецтва диктувався власними цінностями й естетичними потребами вченого. Разом з тим, його колекціонерська діяльність не замикалась сама в собі, а була споряджена своєрідною інфраструктурою, що сягала громадсько-культурних сфер і включала наукову, мистецько-організаційну та музейну складові. Головним напрямом діяльності М. Грушевського в цих сферах було встановлення національного дискурсу в осмисленні матеріальної культури, мистецької творчості та культурної спадщини українського народу.

ПУБЛІКАЦІЇ АВТОРА, У ЯКИХ ВІДОБРАЖЕНІ ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ

У фахових наукових виданнях

1. Шелудякова Н. А. «Колекційні студії» в контексті матеріального повороту в гуманітаристиці / Н. Шелудякова // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки / гол. ред. В. Смолій, відп. ред. І. Колесник. – Вип. 6. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2011/2012. – С. 466–477.

2. Шелудякова Н. А. Читаючи колекцію: ментальні мапи колекціонера / Н. Шелудякова // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки / гол. ред. В. Смолій, відп. ред. І. Колесник. – Вип. 7. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2013. – С. 225–232.

3. Шелудякова Н. А. Львівська колекція гуцульщини М. Грушевського: мотиви, функції, смисли / Н. Шелудякова // Історіографічні дослідження в Україні. Збірник наукових праць / гол. редкол. В. Смолій. – Вип. 25. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2014. – С. 208–219.

4. Шелудякова Н. А. Ідеї смерті та безсмертя в контексті колекціонування М. Грушевського / Н. Шелудякова // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки / гол. ред. В. Смолій, відп. ред. І. Колесник. – Вип. 8. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2015. – С. 205–213.

5. Шелудякова Н. А. Роль М. Грушевського у розбудові Музею НТШ / Н. Шелудякова // Емінак: науковий щоквартальник. – 2016. – № 1 (січень–березень). – Т. 1. – С. 45–51.

6. Шелудякова Н. А. М. Грушевський – колекціонер / Н. А. Шелудякова // Український історичний журнал. – 2016. – № 2. – С. 69–86.

Матеріали конференцій

7. Шелудякова Н. А. Візуальні джерела грушевськознавства / Н. Шелудякова // І Міждисциплінарні гуманітарні читання. Програма та тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, Київ, 3 жовтня 2013 р. – Київ, 2013. – С. 35.

8. Шелудякова Н. А. Київські археологічні колекції другої половини ХІХ століття / Н. Шелудякова // Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук : м-ли міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 3–4 квітня 2015 р. У 2 ч. Ч. 2. – Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2015. – С. 11–14.

9. Шелудякова Н. А. Родинний побут в дитячих спогадах М. Грушевського / Н. Шелудякова // Перспективи розвитку сучасної науки : м-ли II міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 7–8 травня 2015 р. У 2 ч. Ч. 2. – Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2015. – С. 18–21.

АНОТАЦІЯ

Шелудякова Н. А. М. Грушевський-колекціонер у контексті наукового і мистецького життя України кінця ХІХ – початку ХХ ст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06. – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Інститут історії України НАН України, Київ, 2016.

У дисертації розглянуто процес формування та побутування універсальної колекції М. Грушевського. Здійснено аналіз комплексу теоретичних розробок і методологічних підходів щодо природи феномена колекціонування, причин та мотивів збирання колекцій. На їх основі проаналізовано психологічні, інтелектуально-пізнавальні й соціокультурні передумови колекційних практик М. Грушевського. Встановлено етапи колекційної діяльності історика, схарактеризовано основні засоби комплектації його збірки. На основі залученого комплексу опублікованих та архівних джерел зроблено спробу реконструкції складу і структури колекції М. Грушевського, визначено її головні тематичні підрозділи. Висвітлено зв'язок колекційної діяльності історика з його науковою творчістю, а також комплексно проаналізовано мистецько-організаційну й музейну складові діяльності М. Грушевського.

Ключові слова: М. Грушевський, колекція, колекціонування, колекційні практики, ідентичність.

АННОТАЦИЯ

Шелудякова Н. А. М. Грушевский-коллекционер в контексте научной и художественной жизни Украины конца XIX – начала XX в. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.06. – историография, источниковедение и специальные исторические дисциплины. – Институт истории Украины НАН Украины, Киев, 2016.

Диссертация посвящена изучению коллекционерских практик М. Грушевского как одного из проявлений многогранных интересов украинского историка. В работе представлен обзор научной литературы, освещающей вопросы деятельности М. Грушевского как историка-коллекционера и ее культурного контекста. На его основе сделан вывод о том, что тема изучена поверхностно и неполно, в научных публикациях раскрыты лишь отдельные аспекты взаимосвязи коллекционирования ученого с научной, организационной деятельностью, сетью его художественных контактов и связей.

Осуществлен анализ комплекса теоретических разработок и методологических подходов относительно природы феномена коллекционирования, причин и мотивов собирательской деятельности. На их основе проанализированы психологические, интеллектуально-познавательные и социокультурные предпосылки коллекционерских практик М. Грушевского.

Рассмотрен процесс освоения М. Грушевским навыков налаживания взаимоотношений с миром материальных предметов и коллекционирования как их специфической формы. Исследован детский опыт коллекционирования историка, прослежена эволюция его коллекционерского увлечения. Выделены и охарактеризованы основные этапы зрелого коллекционирования М. Грушевского, а также дана характеристика доминирующих на разных этапах мотивационных факторов.

На основе использованного комплекса опубликованных и архивных источников предпринята попытка реконструкции состава и структуры коллекции М. Грушевского, определены ее основные тематические направления: историко-археологическое, этнографическое, декоративно-прикладное, художественное. Реконструкция состава собрания ученого позволила отнести его к разряду универсальных (всеохватывающих, энциклопедических). Формирование такого типа коллекции было отражением универсального стиля мышления М. Грушевского, многогранности и разносторонности его интересов и сфер компетенции.

Охарактеризованы основные средства комплектации его собрания. Среди источников пополнения коллекции М. Грушевского отмечены собственные раскопки и научные экскурсии историка, приобретения в антикварных лавках и магазинах, контакты с учеными, любителями старины, коллекционерами, сельской интеллигенцией и т. д. Многие из предметов народного быта, вошедших в коллекцию М. Грушевского, были сделаны по заказу историка гуцульскими народными мастерами.

Освещена связь коллекционной деятельности историка с его научной работой. Рассмотрен процесс формирования археологической коллекции, которая была

непосредственным результатом археологических изысканий и разведок ученого. Установлено, что важной частью бытования коллекции предметов старины и исторических материалов было ее функционирование в качестве рабочего материала для научных и издательских проектов М. Грушевского.

Комплексно проанализирована художественно-организационная деятельность историка. Рассмотрено его участие в мероприятиях украинских обществ и организаций, которые были нацелены на поддержку отечественного искусства.

Систематизированы сведения о музейной составляющей организационной работы М. Грушевского. Начинания и инициативы историка на этом поприще переосмыслены с учетом его коллекционерских практик. Рассмотрены главные критерии и идейные основания, в соответствии с которыми реализовывались музейные проекты М. Грушевского.

Ключевые слова: М. Грушевский, коллекция, коллекционирование, коллекционные практики, идентичность.

SUMMARY

Sheludiakova N. A. M. Hrushevsky as a collector in the context of scientific and artistic life in Ukraine in the late 19th and early 20th century. – Manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of historical sciences, speciality 07.00.06. – Historiography, Source studies and Special historical disciplines. – Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2016.

The thesis is devoted to the question of the formation and existence of the universal collection of M. Hrushevsky. Complex theoretical and methodological approaches to the nature of collecting phenomenon as well as the reasons and motives of assembling collections are considered. On this basis, the psychological, intellectual, cognitive, social and cultural reasons of collecting practices of M. Hrushevsky are analyzed. The stages of the historian's collecting activities are determined, the basic means of completing of his collection are revealed. The author attempts to reconstruct the content and structure of historian's collection, its thematic units on the basis of the involved complex of the published and archival sources. The study also deals with the relationship of M. Hrushevsky's collecting activities and his scientific work, its connection to scholar's artistic and museum work.

Keywords: M. Hrushevsky, collection, collecting, collecting practices, identity.

ШЕЛУДЯКОВА Наталія Андріївна

**М. Грушевський – колекціонер у контексті наукового та мистецького життя України
кінця XIX – початку XX ст.**

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни

Підписано до друку 20.05.2016.

Формат 60×84/16. Ум.-друк. арк. – 0,93. Авт. арк. – 0,9.

Тираж 100 пр.

Друкарня С. Г. Щербенка

вул. Рокоссовського, 5/3, м. Кривий Ріг, 50027.

(0564) 92-20-77

Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності ДК № 4561 від 13.06.2013.